

Levi J. Moric

JEVREJI BIHAĆA
U PERIODU
1941 - 1945

Beograd 1977

JEVREJI BIHAĆA U PERIODU 1941.- 1945. g.

Učestvovali su više uglednih građana Srba i Jevreja. U jevrejske kuće ZLOČINI OKUPATORA I NJIHOVIH POMAGAČA IZVRŠENI NAD JEVREJIMA. U njihovog naloga i priznanje BIHAĆU odice Jakov Kavasona i Regina. Uoči okupacije nemačkih i talijanskih fašističkih snaga u Bihaću je živelo 146 Jevreja/37 porodica i 5 samaca/. U ovaj broj je uračunato i 10 bihaćkih Jevreja koji su neposredno pred II svatskim ratom živeli van Bihaća, a u Bihaću su imali svoje porodice/. U prilogu br. 1 -Opštem spisku-vedni broj ispred njihovog imena je zaokružen/. Prema zanimanjima bilo je: trgovaca 21, 17 sičnih i srednji i 4 veća /, radnika 7, rabiner 1, domaćica 46, zanatlija 8, državnih službenika 10, privatnih nameštenika 6, slobodnih zanimanja 2, studenata 9, učenika 26 i dece 10. Živeli su u svim delovima grada izmešani sa ostalim stanovništvom. Svi su imali poznanike i prijatelje i van jevrejskih porodica, a mladja generacija, posebno omladina, je bila uključena u celokupni društveni život grada. Od čisto jevrejskih ustanova imalu su veroispovednu opštinu i hram. Prve nemačke jedinice došle su u Bihać 13 aprila 1941.g. i naredna tri dana su neprekidno prolazile u pravcu juga i istoka, dok su u gradu ostavili manju posadu. Italijanske jedinice došle su 17. aprila. Oslanjajući se na strane okupatore ustaše su, odmah po njihovom dolasku, zauzele vlast. Još prvnu noć kada su Nemci zanoćili u Bihaću neke ustaše su jednoj grupi Nemaca pokazale kuću trgovca Lević, Jozefa/koji je bio u aprilskom ratu, a porodica izbegla/. Oni su u kući celu noć bančili i uzeli šta su hteli. Po radnjama su pokušali mnogo robe plaćajući okupacionim markama/Taj novac su Nemci štampali u pokretnim jedinicama i te novčanice nisu vredele u granicama Rađa. Zamenjivali su po kursu 1 okupaciona marka za 20 dinara/Dr. Italijani su također odnosili iz radnji naročito vunu i druge artikla kao kafu, i sl. U stvari, kako se reče pravnik, Jakov Kavason i drugi jevrejske i srpske radnje postavljene su poverenici, koji su u stvari bili gospodari a dotadanje vlasnici samo njihova besplatna radna snaga. Svi Jevreji koji su bili u državnoj službi su otpušteni. Svi Jevreji u gradu morali su se registrovati i nositi značke. To su bile metalne pločice, okrugle, prečnika oko 8 cm na kojima je na žutom polju bilo otisnuto slovo Ž i imalo nogu do najvišnosti ne govoreći krajem aprila 1941.g. ubijeni su u vojnom logoru u Žegaru neki Srbi iz okoline Bihaća. U maju ustaše amenjuju prvnu garnituru predstavnika svoje vlasti, kao nedovoljno efikasne, i postavljaju novu. Za ustaškog logornika postavljen je Pero, Šimić/logornik starešina mešnih ustaša/ student iz Zavalja, za ketarakog predstojnika Jakov, Džal pravnik iz Bihaća. Od tada se pojačava teror nad Srbima i Jevrejima.

Pohapšeno je više uglednih građana Srba i Jevreja. U jevrejske kuće upadale su ustaše kako su hteli i odnosili nameštaj i druge stvari bez ikakvog naloga i priznanice. Porodica Jakova Kavesona i Regina Kaveson, iseljeni, su iz svoje kuće. Ustaše su im dozvolili da uzmu najnužnije stvari, posteljinu i odeću. Njihova kuća je zauzeta za novo formiranu Veliku župu Krbavu i Psat. Za velikog župana postavljen je Ljubomir Kvaternik, koji je bio poznat kao krvolok, koji je strašno mrzio Srbe i Jevreje. Posle prvog hapšenja nekolicine uglednih Jevreja određena je kontribucija da Jevreji Bihaća skupe i predaju ustašama 25 kg. zlata i 100 kg. srebra, a uhapšeni Jevreji su zadržani kao taoći. Svi Jevreji su donosili koliko je ko imao, ali sve je bilo malo, pa su pokupljene iz hrama, sve što je tamo bilo od srebra: svećnjaci, nakiti za toru i sl. Sve je preneto ustaškom logorniku. Ustaše su naredili starom zlataru Niki Pavloviću da, kao stručnjak, utvrdi dali su donešeni predmeti pravo zlato i srebro. Videlo se po njemu da taj posao radi "pod moranje" i nije stavljao nikakove primedbe. Posle toga su uhapšeni taoći pušteni.

Naročitu stravu je izazivao ustaški nadporučnik Enver Kapetanović, koljač koji je sa svojim ustašama jurio po selima kamionom i vršio pokolj nad nevinim srpskim seljacima, a u gradu nad svakim ko mu je bio "sumnjiv". Taj kamion je imao sirenu sa prodornim zvukom i svako je sa strahom čekao hoće li se taj strašni kamion ustaviti pred njegovom kućom. Sve redom tukao a naročito se je akonio na sledećem Kiku. 23. Dan nakon napada Nemačke na SSSR t.j. 23. juna 1941.g. održano je u Županiji veliko savetovanje i donete "značajne" odluke o uništenju Srba i Jevreja u Bihaću. Tog dana uveče uhapšeni su i sprovedeni u zatvor kotarskog ureda sledeći Jevreji iz Bihaća: Atias Abram rabiner, Dr. Levi, Emil sudija, Levi Rihard-Kiko/sin, Dr. Levia/student, Rehnicer Rudi, trgovac, Jakov Kaveson trgovac, Mosko Kaveson pravnik, Jakov Baruh trgovac, Levi Moric geometar, Atias Albert-Miko, poslovođa "Tivara", Farhi Hajim bivši trgovac, tada bez odredjenog zanimanja. Niko od uhapšenih nije znao šta se sprema. To isto veče upao je u zatvor ustaški nadporučnik Kapetanović i prve njegove reči su bile: "Došao vam je Staljin". Ove reči bile su praćene strašnim psovkama i udarcima. On i njegova pratnja tukli su sve zatvorenike i gazili nogama do neizmoglosti ne gledajući na godine i uzrast.

Rano ujutro/oko 5 sati/ 24. juna 1941.g. su ustaše, prema usmenoj naredbi velikog župana Kvaternika pokupili sve Srbe i Jevreje/sem onih koji su bili u zatvoru/ na fudbalsko igralište na mestu svanom Luke iz stana nisu mogli poneti najnužniji zavežljaj i po 500 dinara u novcu. Zaprešeno je da se ne poneti više. Tu su ih preb-

javali, pretresali, oduzimali sve šta su hteli, a zatim ukrkali u 24 vojna kamiona koje im je stavila na raspoloženje italijanska komanda/šoferi su bili talijanski vojnici/.Prevoz je izvršen u dve ture do Kulen Vakufa.Jevreji su ostali u Kulen Vakufu, a Srbi su raseljeni po srezu Bos. Petrovac/0 ovome vidi Izveštaj zapovedništva hrvatske oružničke pukovnije I.J.S 305 od 24.juna 1941.g.-Arhiv VII 85 14/8 1941.Jevrejski muzej u Beogradu ima mikrofilm ovog dokumenta-redni broj spiska 25/. Jedina Jevrejka koja je ostala u Bihaću /Sterka Kaveson/ je ubijena.

Iz Kulen Vakufa Jevreji su nakon kraćeg zadržavanja prebačeni u s. Bukovaču kod Bos. Petrovca i tamo smešteni u zgradu osnovne škole.Bez hrane i bilo kakovih sredstava za život oni su se mučili i živeli od milostinje okolnih seljaka Srba koji su im davali hranu. Tu su bili maltretirani od ustaša, a naročito mlađe žene koje su ustaše silovale.

Onih deset Jevreja koji su bili zatvoreni u Bihaću u zatvoru su mučeni i tučeni gotovo svako veče.Neki ustaški omladinci,kada nebi dobili ključ da udju u ćeliju,mučili su zatvorenike kroz prozor.Preteći oružjem terali su ih da izvršavaju njihovu komandu:lezi, diži se,bacali kamenje i na druge načine ponižavali uhapšene, a o psovci i da se ne govori.Jednog dana ~~jak~~ ih je "posetio" jedan član ustaške mladeži sa crvenom kapom na glavi,mislím da se je zvao Rukavina,on je sve redom tukao a naročito se je okomio na mladog Kiku, uživajući u tome što je stari Dr.Levi morao da gleda muke svoga sina. Za vršenje nužde bila je postavljena u uglu jedna kanta "kibla" i ona se je iznosila jedanput u 24 sata,a na junskoj vrućini/prozor se nije smeo otvoriti/ iz nje je užasno smrdelo.Najteže im je bilo što nisu znali šta je sa njihovim porodicama.Hranu od kuće nisu dobivali te je to bio znak da kod kuće nema nikoga.Preko čuvara zatvora uspele su da dobiju nešto hrane od Ivica Alivojvodića koji je bio vlasnik hotela "Bosna".On je bio postavljen za povjerenika za svu jevrejsku imovinu i radnje.Jedanput je kroz prozor zatvora sa ulice ubacio u zatvor jednu pogaču Abdulah Ibrahimpašić/bivši narodni poslanik/. No teže od vlastitih muka i bolova bilo im je teško slušati prodorne krike mučenih zatvorenika Srba koje su ustaše po svu noć tukli u hodniku zatvora.

Nakon 15 dana pozvali su uhapšene Jevreje i naredili im da se sprema da se biti prebačeni kod svojih porodica koje su internirane kod Bos. Petrovca.Dozvolili su svakom da iz svog stana uzme nešto zimske odeće za svoje članove porodice.Istog dana su sa konjskim kolima u pratnji žendara prebačeni u s. Bukovaču/Svi sem Jakova Baruha

kojega su dotjerali dva tri dana kasnije/.Odmah po dolasku u Bukovaču zajedno sa ostalim Jevrejima prebačeni su u Bos. Petrovac u logor koji je formiran u zgradi nedovršene bolnice,koja se je nalazila na južnoj periferiji grada.

Zgrada nije bila dovršena,nije bilo vode.Spavalo se na podu, a svaka porodica je kuvala za sebe.Prvo su improvizovane neke peći-ognjišta a kasnije i poneki šporet.Teško je bilo organizovati bilo kakovu zajedničku akciju,vladala je apatija i mrzovoljnost.Jedva se skupilo nekoliko mlađjih ljudi da iskopa poljski klozet, jer je pretila opasnost da dodje do zaraze.Bilo je dozvoljeno slati poštom pisma,te je svaki onaj ko je imao nekog rodjaka ili poznanika pisao i tražio pomoć.U ostalim gradovima u Bosni do tada nisu bili Jevreji masovno oterani u logore te je od njih počela da stiže pomoć u novcu i paketima.

Na dan 27. jula 1941.g. otpočeo je ustanak protiv okupatora, u tom kraju.Ustanici su oslobodili Drvar te su se i sela oko Bos. Petrovca pokrenula.Ustaše su odmah pooštrile režim u logoru.Zabranjeno je izlaženje iz logora,izvršen je ponovni popis po sobama,za-pretili su da će sve streljati ako bude samo jedan falio.Vršili su česte obilaske naročito noću i prebrojavali logoraše.

Ustanici su već 2.augusta presekli veze Bos. Petrovca sa okolnim gradovima Bihać,Bos. Krupa i Ključ.Veza se je održavala avionom.Pošta nije bilo aerodroma pošta je bacana iz aviona padobranom, a otpremana tako da se vreća sa poštom vezana za konopac između dve motke te bi avion u niskom letu zakačio kukom i odnosio.Logoraši su morali ići na rad na izradu rovova i pomoćnog aerodroma.Pošta nije više dolazila te je pomoć logorašima iz drugih gradova izostala.Tih dana su ustaše pobili sve Srbe iz Bihaća koji su bili u Bos. Petrovcu kao i domaće Srbe iz Bos. Petrovca. Izvršili su masovne pokolje i u drugim mestima Bosanske krajine.Klali su Srbe bez obzira ljude žene i decu.Prema podacima koji su dati u Hronologiji oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945 izdanje Vojno istorijskog instituta u Beogradu/str 72 - 78/ prvog augusta su u Ključu ubili 500,u Sanskom Mostu 3000, u Glamoču 700,trećeg augusta u Prijedoru 700,a idućih dana u okolnom selima Omarskoj i Piskavici još nekoliko stotina,a u selu Bosanska Bojna 1700,u selima oko Velike Kladuše 1500.

Za starešinu logora ustaše su postavili bankarskog činovnika Jozefa Papo.On je njima odgovarao za red i brojno stanje u logoru. Jednog dana na "zboru" ustaše su vodile istragu da ustanove ko je davao partizanima noću neke znakove svetiljkom na bateriju.Jadni Papo je pokušao da opravda logoraše pa reče:gospodin ustaša jamčim glavom

da niko iz logora nije davao signale. Ustaša ga pogleda pa reče: "Veliko je jamstvo tvoja glava koja ne vredi ni dve pare". Svaki dan je bilo teže, ustaše su terorizovali logoraše, a naročito su okomili na mlađe žene i devojke. Za vodu je bilo vrlo teško. U gradu je bila jedna javna česma daleko od logora oko 1,5 km. Na toj česmi je bio uvek veliki red jer se na njoj snabdevala i vojska i gradjanstvo. Kad bi nakon velikih muka i ponižavanja logoraš došao na red i zahvatio vodu, nije bio siguran da će ju doneti u logor, jer su usput ustaše uz psovke i pretnje često puta oduzimale ili prosipale tu dragocenu vodu.

Pošto je ustanak plamtio u celoj Bosanskoj krajini, ustaše i domobrani uz pomoć Nemaca/718 div/ sa 22 bataljona preduzimaju akciju u cilju ugušenja ustanka. Četrnaestog augusta dva domobranska bataljona uz pomoć tenkova uspeali su da deblokiraju Bos. Petrovac. Borbe se nastavljaju u pravcu Drvara i vodile su se u neposrednoj blizini logora u kojem su bili internirani Jevreji iz Bihaća. Dva-deset šestog augusta vodila se velika borba kod Čstrelja u kojoj su ustaše i domobrani koristili tenkove, artiljeriju i avijaciju. Ustaniци su im naneli velike gubitke u mrtvim i ranjenim te su se domobrani i ustaše morali povući i tada nisu uspeali da osvoje oslobođeni Drvar. Tom prilikom je od jednog zalutalog metka ranjena u logoru devojčica Stela Levi/Ona je tu ranu prebolela ali su je ustaše kasnije iz Cazina odvele u Bihać i ubili/

Već 1. septembra partizani prekidaju put Bihać - Bos. Petrovac kod mesta zvanog Ripački klanac, a 6 septembra zauzimaju Kulen Vakuf. /Datumi i podaci o neprijateljskim jedinicama kao i o vodjenim borbama prema knjizi "OSLOBODILAČKI RAT NARODA JUGOSLAVIJE 1941-1945" Izdanje Vojno istorijskog instituta u Beogradu Knjiga 1 str 82-88/

U takovoj situaciji vrlo nesigurnoj za ustaše oni donose odluku da se logor preseli. U toku septembra kretanjem svi Jevreji iz logora u Bos. Petrovcu potovareni su u kamione i prebačeni i istovareni na otvorenoj pruzi između želj. st. Bravsko i želj. st 35. kilometar na mestu gde pruga sece put Bos. Petrovac - Ključ. Dok su logoraši pod stražom ustaša čekali transport došlo je do puškaranja između čuvara logora i jedne manje grupe partizana koji su pripucali sa brda Visoko severno od ceste. Predveče su svi logoraši potovareni u wagone i otpremljeni u Prijedor. Stravična je bila ta noćna vožnja kada se je iz voza videlo kako gore čitava sela koja su ustaše zapalili. /O upućivanju Jevreja iz Bos. Petrovca u Prijedor

postoji izveštaj Krilnog oružničkog zapovjedništva iz Bos. Petrovca od 4. oktobra 1941, koji se nalazi u Arhivi VII 150A 3/1-1 1941, mikrofilm tog dokumenta se nalazi u Jevrejskom muzeju u Beogradu pod. red. br. 46 /.

U Prijedoru su tada Jevreji bili kod svojih kuća. U radnjama su bili ustaški poverenici, ali prema situaciji u kojoj su se nalazili Jevreji iz Bihaća oni su bili "dobro". Jevreji iz Bihaća razmešteni su po jevrejskim kućama u Prijedoru. Ustaške vlasti u Prijedoru su stalno urgirale i tražile naredjenje kuda da pošalju Jevreje iz Bihaća. Da li na svoju ruku ili je dobio odobrenje tek kotarski predstojnik iz Prijedora je odobravao, ko god od Jevreja ima nekog u nekom mestu u Bosni, odlazak iz Prijedora i davao propusnicu. Samo u Bihać nije smeo niko da ide. Mnogi su to koristili i pre zime počeli da napuštaju Prijedor, ali ih je dosta i ~~ostalo~~ ostalo. Neki su otišli u Zenicu, rabiner Avram Atas i njegova žena u Olovo, mnogi u Banja Luku, neki u Sanski Most. U Cazin su otišli: porodica Jake Kavesona, porodica Levi Morica, porodica Levi Jozefa, porodica Levi Jude kao i samci: Albert Atas - Miko, Abinun Moric, Pinto Jozef i Jako ..... Bitoljac. ~~xxx~~ Jevreji iz Bihaća koji su ostali u Prijedoru bili su i hapšeni i proganjeni, neki su uspjeli da se prebace u Grmeč neki na Kozaru a dosta njih je zaglavilo u logore gde su i stradali. / vidi dokument Arhiv VII 173 51/5 1942 i mikrofilm u Jevrejskom muzeju red. br. 140 /

Većina ^{gu} njih koji su iz Prijedora otišli u druge gradove u Bosni stradali. Vsa Jevrejima tih gradova u koje su izbjegli.

Tačno znam kako je bilo sa Jevrejima koji su otišli u Cazin.

U Czinu su ih ljudi dobro primili. Našli su stanove svaka porodica za sebe. Po gradu su se mogli slobodno kretati. Nije bilo poteškoća za hranu. U Czinu je živeo Dr. Izidor Levi sa svojom suprugom Klaricom. Kao lekar zbog svog savesnog rada stekao je vrlo veliki ugled u gradu i okolini. Juda Levi sa porodicom našao je utočište kod svoje kćerke Erne Levi učiteljice koja je živela u Czinu. Narocito su veliku moralnu pomoć izbeglicama pružili članovi ugledne porodice Pozderaca, koji su otvoreno ispoljavale svoje neslaganje sa nasiljem koje su ustaše sprovodile. To sve je doprinelo da ni mesne vlasti nisu proganjali Jevreje, nisu ih gonili da nose značke sa slovom "Ž", pa su ih čak i posredno obavestavali da se "sklone" kad su očekivali dolazak ustaša iz Bihaća. Sloboda kretanja van Cazina bila im je ograničena. Kao primer pomoći navodim da je Mehaga Pozderac lično došao u Prijedor, na molbu Dr. Levia, i doveo jedan broj Jevreja/mene i moju porodicu/ iz Prijedora u Cazin a i porodica Jake Kavesona našla je u kući Mirka Turića srdačno gostoprimstvo.